

DOBOSSY LÁSZLÓ

Irodalom és nemzetiség

Két antológia tanulságai*

Illesse elismerés e két nagyon értékes könyv szerkesztőit: áldozatos munkájuk eredményeként igényes gyűjteményekben, az irodalom közvetítésével, lényegre hatolón ismerhetjük meg a hetvenkét év óta Szlovákiában élő magyar nemzeti kisebbség érzés- és gondolatvilágát. Az irodalom ugyanis - persze csak ha nem öncélú szellemi játék, hanem a szóművészet magasrendű vagy esetleg épp csak dadogó eszközeivel közvetített őszinte megnyilvánulása a közösség tagjainak - közvetlen vagy közvetett módon a leghitelesebb kifejezője lehet e közösség, esetünkben egy nemzetiség, tudati állapotának, szellemi egészségének. Ilyen értelemben elsőrendű dokumentum is, gazdag forrás a történészeknek, csak tudjanak kellőképp meríteni belőle. „A kor kérdez és a költő felelget” - írta figyelmeztetőn - 1935-ben - az egyik (akkor még) legkevésbé közéleti poétánk, Vozári Dezső.

A méltatásra kiválasztat két példás antológia arra is int, hogy ideje lenne más téren is számba venni és körültekintően bemutatni a nemzetiségi magyarság szellemi értékeit. Mindezek után érthető, hogy szeretem és becsülöm Tóth Lászlóék vállalkozását. Ez késztet rá, hogy a következőkben ne csak dicsérjem, hanem továbbgondolásra késztetőn bíráljam is eredményeiket.

*

A *Szélén az országútnak* című kötet a „csehszlovákiai magyar líra” fejlődését tekinti át három részben. Az arányok érzékelése végett ismerkedjünk meg néhány eligazító adattal. Az *Üzenet Hiccingából* fura címet viselő első rész az 1919-től 1938-ig terjedő korszak huszonnyolc költőjének száznyolc művét mutatja be nyolcvanhárom oldalon; a „...lesz: feltámadás!” című második részben az 1939 és 1944 közötti korszak nyolc költőjének huszonkilenc versét olvashatjuk huszonhét oldalon; az *Új Atlantisz* című harmadik rész (1945-1989) harmincnyolc költő százhatvanegy versét kínálja olvasásra kétszázötvenkét oldalon. Ezek az indokoltnak minősíthető szerkesztési méretek nézetem szerint is pontosan jelzik egyfelől a háttérben zajlott társadalmi-politikai válságokat és változásokat, másfelől azonban a nemzetiségi irodalom szívós életerejét és fejlődési képességét is. Hadd tegyem még hozz, hogy e minden hasonló antológiát mennyiségileg bőven felülmúló gyűjtemény minőségi szempontból is jelentősnek bizonyul.

Közismert, hogy kis népek és néptörzsek irodalmában, s így a nemzetiségekében is az uralkodó műfaj általában a lírai költészet; (egyébként ezért oly nehéz méltó módon megszólalniuk más nyelveken). Érdeemes lenne tünődni az okokon; hely híján csak jelzem, hogy széles távlatú epikai művek alkotásához idő, nyugalom, kiegyensúlyozottság kell; jó verset lehet írni zaklatott állapotban is, elfogadható regényt vagy drámát aligha. A Csehszlovákiában, zivataros körülmények közt kibontakozott magyar irodalom - az ismertetésem tárgyául szolgáló antológia tanúsága szerint is - rangos lírai költészetet termelt, az epika terén viszont, aligha véletlenül, csupán most jelennek meg olyan művek, amelyek egyenértékűek az egyetemes magyar irodalom hasonló műfajú mai alkotásaival.

Tóth László, az antológiája anyagát összeállítva, teljes joggal, noha esetenként vitatható módon, arra törekedett, hogy a költőket az általa legjellemzőbbnek vélt műveikkel mutassa be. Az antológia-szerkesztők hagyományosan a saját ízlésüket és esztétikai ítéletüket is érvényesítik válogatásukban. Helyeselhetd, hogy a mi gondos szerkesztőnk is a jelentősnek

tartott költőket nyolc-tíz-tizenkét verssel szerepelteti, ami már többé-kevésbé lehetővé teszi az alkotó egyéniségek megismertetését. Jómagam is főleg a harmadik korszak költői között bukkantam néhány olyan poétára, akiknek az itt közölt versei az egyetemes magyar szóművészet élvonalába állíthatók. Ilyenek (persze egyelőre csak olvasói benyomás és ízlés alapján): Cselényi László, Zs. Nagy Lajos, Keszeli Ferenc, Tözsér Árpád... Igaz, itt-ott már találkoztam műveikkel, ám így-nemzedéki környezetben-együtt olvasni java termésüket: nagy élmény.

Ezzel szemben némi fenntartással fogadom az első korszak versanyagának összeállítását. Voltaképp már a címen is fennakadok: mi ez az Antal Sándor költeményéből kiemelt nyeglén bohókás „Hiccinga”? Úgy vélem ugyanis, hogy a harmincas évek elejéig e költészet fő témája nem valamiféle Hiccinga megéneklése, hanem a „nagy változás” közösségi élményének kifejezése volt. Nem értem tehát, hogy Tóth László miért bánik oly mostohán épp annak a két költőnek - Győri Dezsőnek és Mécs Lászlónak - az ekkortájt írt műveivel, akik e változási élmény leghitelesebb költői megfogalmazói voltak. Főntebb már említettem, hogy a költészet - ha olvasni tudjuk - ritka becsű emberi dokumentum is. Az említett két költő korszakos jelentőségét főképp ebben látom, s mellőzésüket ezért helytelenítem. Hiányérzetem igazolására hadd idézhessek párt sort Győry Dezső *Újarcú magyarokjából*, amelynek megjelenése 1927-ben, tudjuk, több volt csak irodalmi eseménynél: „Nagy próbáknak ideje jött ránk, nagy sorsok omoltak a sárba, / szent új komoly fiatal arcok változtak át a végzet parancsra mássá, / mint voltak, akiktől lettek ők is, / változott szent, szomorú arcok, / kik bűnhődünk az apák vétkeért.” Győry addig volt lényeges mondandójú költő, amíg hatott rá a változás élménye (s amíg nem húzódott vissza az addig kedvvel követett expresszionista áramlat is) - ezután viszont már csak esetlenül téblábolt; „Hol a költő?” kérdezte maga is egyik kötete címében. Ámde az *Újarcú magyarok* (meg *A kisebbségi génius*) nélkül egy ilyen igényes antológia, amilyen a Tóth Lászlóé, bizony csonkának mondható.

És hiányosnak tekinthető azért is, mert Mécs László mindössze két - kevésbé jellemző - költeménnyel van benne jelen. Sohasem tartoztam rajongói közé; lázadó ifjúságunk éveiben nem költőnek, hanem vízcsapnak minősítettük: egy jel, egy csavarintás, s már zubogott is a vers, mint csapból a víz. Csakhogy e versek közt; főleg a *Hajnali harangszó* és a *Rabszolgák* énekelnek kötetekben, de még a *Vigasztalóban* is, bőven akadnak tiszta szavú emberi vallomások, elsősorban a változás nagy élményéről. Mindenképp érthetetlen, hogy Mécsről csupán két költemény olvasható olyan antológiában, ahol például Forbáth Imre tizenkettővel szerepel, ami - enyhén szólva is - túlzó aránytalanság. Mert hiába kedveltük Forbáthot, és, nem szívleltük Mécsset: a reális értékrenden ez mit sem változtat.

Nyilván nem véletlenül épp e most emlegetett költők kapcsán hozom szóba, hogy az egész versgyűjteményt áthatja egyfajta jellegzetes humanista alaphang. Sorra-rendre idézhetnék mindhárom korszak költőitől: ugyanaz a vox humana ismétlődne, különböző egyéni változatokban s természetesen eltérő szóművészeti eszközökkel kifejezve.

Mégis, tévedés lenne egységes folyamat termékeként felfogni a hét évtizednyi magyar költészetet Csehszlovákiában. A háború utáni évek teljes szellemi bénítottságának elmúltával, a „fiaim, csak énekeljetek!” lázában nemcsak új nemzedék jelentkezett, hanem új szemlélet, új stílus, új költői magatartás is. Fábry Zoltán, aggódón észlelve a versírók tolongását, 1955-ben okkal figyelmeztette őket, hogy „kevesebb verse, több költészetre” van szükség. Úgy látszik azonban, mégsem volt hiábavaló e ham a költészet vonzó csúcsai ellen. Az így keletkezett versáradatból kristályosodtak ki a harmadik korszak említett értékei. S hogy milyen emberi körülmények s mily ádáz küzdelem árán, arra tünődve következtethetünk az *Életrajzi jegyzetekben* gyakran visszatérő foglalkozási felsorolásokból. A sok közül csak egyet idézek: „Gimnáziumi tanulmányai a negyvenes évek végén megszakadtak, s csak az ötvenes évek közepén rajzoló, bányász, karénekes, szakelőadó, tanító, téglá- és autógyári

munkás, színházi díszletező, dolgozat építővállalatnál, bútorraktárban, s egy ideig a pozsonyi Hét szerkesztőségében. 1972-től szabadfoglalkozású író.” Hajdan egyes vadnyugati életrajzok voltak ily háborzongatóan változatosak.

A versgyűjteményhez csatlakozó *Utószóban* Tóth László a válogatás szempontjait értelmezi és védi, nézetem szerint helytálló érvekkel, okosan mértéktartó modorban. Legföljebb az „identitástudat alapján álló szemlélet” érvényesítése látszik önkényesnek és mondvacsinálnak. A kényszerből vagy önként távozottak közül ki s meddig marad művelője a nemzetiségi irodalomnak? Egyáltalán: van, lehet-e objektív kritériuma az „országút szélén” élők tudatvilágát kifejező művészi erőfeszítésnek? Ha ugyanis a könyv alcímében is előforduló s az *Utószóban* gyakran használt „csehszlovákiai” melléknevet minősítő jelzőként fogjuk föl, olyan látszatot kapunk, mintha szerkesztőnk valamiféle másságot kívánna hangsúlyozni: a „csehszlovákiai magyar költészet” más, mint a magyarországi... És azonban ilyen másságot: a versművészet lényegéből fakadó különbségeket – az antológia tüzetes áttanulmányozása során és után – nem érzékelek. Valószínű tehát, hogy a helyhatározás szerkezet pontosabb lenne: magyar irodalom Csehszlovákiában.

Hiszen, lám, a világirodalom is bőven kínál példákat. A Svájcban élt s az ottani nemzettársai élményvilágát feldolgozó Ramuz éppúgy klasszikusa a francia irodalomnak, mint a Bordeaux-vidéki Mauriac. Vagy akár a Francia Akadémia első nőtagja, Marguerite Yourcenar, aki jószerével sosem élt abban az országban, amelynek irodalmát oly látványosan gazdagította. S még nem is szóltam Joyce-ról, Hemingway-ről... De talán fölösleges is ily messzire tekintenünk. Könyvtáramban gonddal őrzök s időnként töprengve olvasgatok egy vékonyka kiadványt, amely *Békési költők* címmel jelent meg, másfél évtizeddel ezelőtt. Újra meg újra fölvetődik a kérdés: meddig „békési költő” valaki, s mikor érkezik el a pillanat, amidőn csak magyar költővé válik, szűkítő jelző nélkül? Az én megítélésem szerint az ismertett antológiában olvasható művek többsége az egyetemes magyar költészet értéktárát gazdagítja.

Az *Utószót* hasznosan eligazító *Életrajzi jegyzetek* követik. Csak aki végzett már ilyen munkát, tanúsíthatja, mily nagy erőfeszítést, mennyi utánjárást és odafigyelést igényel az ilyenfajta életrajzi és bibliográfiai tájékoztatók gondon összeállítása. Nem kétségesen a kiadó is tehet róla, hogy e fontos jegyzetek szövegébe itt-ott – sajnos – néhány hiba is becsúszott. Legyen példa a halk szavú pozsonyi poéta, Tamás Lajos, életrajza, amelyben egyszercsak az azonos nevű romanista nyelvész professzor könyvészeti adata olvasható. Ez bizony mindenképp szeplő, ahogyan aprócska szeplő az a téves közlés is, hogy Mécs László költeményeit Paul Valéry fordította franciára. S néhány ilyen szeplőcske már fölöslegesen kelt bizalmatlanságot az olvasóban.

Összefoglalva az előadottakat, készséggel állapítom meg, hogy a *Szélén az országútnak* tisztult szellemi örömet nyújtó, példásan gazdag és különlegesen tanulságos költőt antológia. Csak sajnálni lehet, hogy e szép versgyűjteményt méltatlanul csúnya külsejű könyvben kell olvasnunk. Csak remélhetjük – ha remélhetjük! – hogy egy újabb kiadás helyrehozza e nagyon bántó csorbát.

A *Mint fészekből kizavart madár* ...-ról szólva örömmel jelenthetem, hogy ezúttal a külső is – címdalán Csicsátka Ottó 1946-ban készült, fájdalmasan kifejező domborművének fényképével – méltó a tartalomhoz. E tartalom pedig megrendítő: a jogfosztottság éveiben, 1945 és 1949 között íródott s eddig általában lappangott szövegek (levelek, versek, följegyzések) gyűjteménye- a nemzetiségi magyarságra zúdult kollektív megpróbáltatások – deportálás át- és széttelepítés, reszlovakizálás – megannyi megrázó emberi dokumentumai. Olyan tények fölfedése, amelyekről eddig – balga politikai meggondolásból – nyilvánosan még beszélni sem volt szabad. E kötet megjelenése tehát – túlzás nélkül állíthatón – történelmi tett s egyben jóvátétel is. Lehetetlen meghatódás nélkül olvasni a Csehországba

hurcolt magyar családok beszámolóit (melyeknek egyike-másika olyan, mint egy kezdetleges regényvázlat...), az otthon maradottak keserveinek hangot adó mély gyökerű népköltési próbálkozásokat, a létbizonytalanságtól ihletett versezeteket, amelyek bizony – valljuk be – legtöbbször nem az esztétikai érték folytán jelentősek.

S mégis... Egyet lehet érteni a szerkesztőkkel, akik a rendkívül magvas és rengeteg új szempontot és adatot feldolgozó *Utószóban* (126-148. old) egyebek közt azt a nézetüket is kifejtik és bizonyítják, hogy e nemzetiségi irodalom harmadik korszaka nem az intézményesüld irodalmi élet megindulásával, vagyis az egyetlen napilap megjelenésével, 1949-ben kezdődik, hanem már az ebben a gyűjteményben közölt irodalmi jellegű művekkel, köztük becses ritkaságokkal is, amilyen például a múlhatatlan érdemű Jócsik Lajos elbeszélő költeménye, *A gútori veszedelem*, amelynek kézírata földbe ásott befőttesüvegben vészelte át a zord évtizedeket. A szerkesztők korszakolási javaslatát egyébként az is alátámasztja, hogy e némának vélt időszakban keletkezett Fábry Zoltán főműve, *A vádlott megszólal*, amely ugyan csak 1968-ban jelenhetett meg nyomtatásban, a gépiratos másolata azonban széles- körűen ismert volt. Egyébiránt sajnálatosnak tartom, hogy e nevezetes vitairat nem kapott helyet Molnár Imre és Tóth László szöveggyűjteményében. Hasonlóan vitatható, hogy nem közlik Peéry Rezső érzékletes beszámolóját az áttelepítésre kiszemelt, az otthonuk elhagyására készülő magyar családokról (*Új Magyarország*, 1947. IX. 13.). S nem kétségesen helye lett volna e kötetben Szalatnai Rezső emlékiratának is a csehszlovákiai magyarok helyzetéről (*Regio*, 1990/2., 3.). Nézetem szerint ugyanígy közlést érdemeltek volna Gorai István: *Mesekirály* című verskötetének szülőföld-sírató költeményei is, amelyek miatt a szerzőt 1949-ben „izgatás büntette miatt” börtönbüntetésre ítélte egy akkori magyar népbíróság.

Szerkesztőink azonban – valószínűleg a még teljesebb hitelesség végett – zömmel olyan szerzőket szólaltatnak meg, akik általában nem nyomtatott közlésre szánták írásaikat s akik a lelkük könnyítésére fogalmazták meg üzenetüket. A maga szempontjából igaza lehet a szerzetesi munkát vállalt szerkesztőpárnak. Kérdés azonban, jogosan nevezető-e irodalomnak – ahogy az alcímben olvassuk: *A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában* – azt, ami csupán alapanyaga az irodalomnak, vagyis amiből hivatott írók – szóművészeti eszközökkel más szintre emelve – műveket alkotnak. S ezt legkevésbé sem lebecsülön mondom. Amit ugyanis e könyvben, ismétlem a szót: megrendülten olvasunk, nem az élet tényeinek irodalmi átlényegítése, hanem maga az élet, maga a sajnálatos, a tragikus közép-európai valóság.

E valóság tudományos rendszerezésű bemutatását kapjuk a már említett *Utószóban*, amelyről elfogultság nélkül állapítható meg, hogy az egyik legjobb elemzés a vizsgált időszakról, természetesen a kötet jellegéből adódó szempontok szerint. Külön elismerést érdemel *a Jegyzetek* címmel közölt rendkívül gazdag adattár is; a feledésből kiemelt adatok pontossága, az utalások célszerűsége a későbbi kutatók részére nélkülözhetetlenné teszi e bő dokumentációt.

Az egész kötetet – a közölt szövegeket, az *Utószót* és a *Jegyzeteket* is – figyelmesen olvasva, reá is vonatkoztathatónak érzem a pannonhalmi levéltár bejáratának feliratát: „Itt élnek a holtak / És beszélnek a némák”. S hogy üzenetük eljutott hozzánk, évülhetetlen érdeme a két szerkesztőnek: Molnár Imrének és Tóth Lászlónak.

*

Két olyan könyvet ismertettem, amelyek biztos megérdemlik, hogy minél többen olvassák, tanulmányozzák, főleg a fiatalok, akik – intő példa gyanánt – az előttük éltek sorsáról, gondolkodásáról, szenvedéséről és reménykedéséről kaphatnak bennük hiteles beszámolót. Sajnos, a könyvterjesztés mai zürzavaros állapotában alig van rá esély, hogy e fontos művek általános forgalomba kerüljenek.

Fogjunk hát össze mindnyájan, jóakarató emberek, hogy a méltatott költészeti antológia és a rettenet éveit figyelmeztetőn idéző szöveggyűjtemény eljusson azokhoz, akiknek oly szükségük van rájuk, mint éhezőnek a táplálékra, szomjazónak a vízre...

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1991. 2. évf. 1.sz.

* (Tóth László szerk.:) *Szélén az országútnak*. Csehszlovákiai magyar költők, 1919-1989. Budapest, 1990. Regio könyvek 1.
Molnár Imre-Tóth László: *Mint fészkeből kizavart madár...* A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945-1949. Bp., 1990.